

۸۷/۱/۱۰۷۲۸۷
۸۷/۱۲/۲۱

۱۱۰۲۹۹

۸۷/۱۱۰۷۲۸۶

۸۷/۱۲۲۱

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث

بررسی نقش صحیفه ی سجاده در تفسیر قرآن

استاد راهنما:

دکتر محسن صمدانیان

استاد مشاور:

دکتر رضا شکرانی

پژوهشگر:

امید صبوری

۱۳۸۷ / ۱۲ / ۲۱

مهرماه ۱۳۸۷

۱۱۰۲۹۹

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث آقای امید صبوری

تحت عنوان

بررسی نقش صحیفه سجادیه در تفسیر قرآن

در تاریخ ۸۷/۷/۲۴ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محسن صمدانیان با مرتبه ی علمی استادیار

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر رضا شکرانی با مرتبه ی علمی استادیار

۳- استاد داور داخل گروه دکتر محمد رضا ستوده نیا با مرتبه ی علمی استادیار

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر سید احمد محمودی با مرتبه ی علمی استادیار

امضای مدیر گروه

دکتر فضلشکرانی

سپاس‌گزاری

خداوند بزرگ را سپاس گزارم که توفیق عطا نمود تا کار خویش را به سرانجام رسانم و حاصل تحقیق و پژوهش خود را به محضر اهل نظر تقدیم نمایم.

این کمترین، خود را در مقابل همه اساتید و آموزگاران‌اش فروتن می‌بیند و بدین وسیله مراتب سپاس و حق‌گزاری خویش را از سر صدق و اخلاص به آن فرزندگان و دانشوران تقدیم می‌دارد؛ لذا بر خود فرض می‌داند از زحمات بی‌شائبه استاد فرهیخته جناب آقای دکتر محسن صمدانیان که با راهنمایی‌های دلسوزانه خویش بار بزرگی را در امر هدایت این پژوهش به دوش کشیدند و نیز از استاد فرزانه جناب آقای دکتر رضا شکرانی که با نکته‌سنجی‌های خویش، اینجانب را در امر مشاوره یاری رساندند، تشکر نماید.

در این جا شایسته است از زحمات پدر و مادر گرامی‌ام که با فراهم کردن امکان ادامه تحصیل مرا یاری نمودند تشکر و سپاس‌گزاری نمایم.

همچنین از همکاری دوست بزرگوارم جناب آقای سید حسام قریشی که در ویرایش و تنظیم متن کمک کردند قدردانی می‌نمایم.

تقدیم به

مهربان‌ترین پیام‌آور روی زمین

به «اسوة حسنه» و الگوی تمام خوبی‌ها

کسی که «رحمة للعالمین» بودن خود را با ندای «الله اکبر» در سراسر جهان هستی گسترانید.

تقدیم به عزیز خدا

کسی که ندای قرائت قرآن شبانه‌اش تمام انسان‌ها، حتی مشرکینی چون ابوجهل و ابولهب را به هیجان

عظیم معنوی وا می‌داشت.

آری

تقدیم به محمد مصطفی صلی الله علیه و آله

چکیده

ادعیه ی مأثور از معصومین علیهم السلام بخشی از احادیث ایشان را تشکیل می دهد. علما و بزرگان سلف تحقیقات گران بهائی بر روی ادعیه انجام داده و میراث علمی ارزشمندی به یادگار گذاشته اند؛ زمینه ی عمده ی این گونه مطالعات بر اساس دقت های ادبی، شرح و توضیح واژه گان در عرصه های مختلف صورت گرفته و به شکل ترجمه ی تفسیری، شرح از لحاظ ادبی یا توضیح عبارات ارائه گردیده است. اما این تحقیقات از زوایای خاص، نظیر مسائل تربیتی، رفتارهای اجتماعی و اخلاقی... به موضوع پرداخته اند. لیکن ادعیه ی مأثور بنا به دلالت های ضمنی و التزامی آشکار، همبستگی عمیقی با قرآن دارند. این ادعیه ی مأثور به عنوان بخشی از احادیث ائمه علیهم السلام می توانند مفسر قرآن که به تمامی جوانب زندگی انسان پرداخته است قرار گیرد. به عبارت دیگر می توان در تفسیر برخی از آیات قرآن از ادعیه ی مأثور کمک گرفت. بر این اساس در این پایان نامه طی سه فصل به بررسی نقش کتاب صحیفه سجادیه در تفسیر قرآن پرداخته شده است.

در فصل اول به همبستگی و ارتباط تنگاتنگ لفظی و معنوی قرآن و صحیفه ی سجادیه پرداخته، فصل دوم به بررسی اقتباس های قرآنی صحیفه سجادیه است و بیان می دارد که آن حضرت علیه السلام با اقتباس از آیات قرآن به شرح و تفسیر پاره ای از آیات پرداخته است.

در فصل سوم به بررسی آیاتی پرداخته که در صحیفه سجادیه پیرامون آن آیات، مطالبی به عنوان تفسیر بیان شده است. چنین مطالب این فصل بدین گونه است که ابتدا آیه ی مورد نظر ذکر شده سپس تفسیر مفسران پیرامون آن آیه بیان گردیده و پس از آن قسمتی از بیانات حضرت سید الساجدین علیه السلام که تفسیر آن آیه می باشد. در پایان، این نتایج به دست می آید که:

- صحیفه سجادیه به عنوان مجموعه دعاهای امام سجاد علیه السلام، مفسر بخشهایی از قرآن است.
- دیگر دعاهای ائمه ی معصومین علیهم السلام نیز می توانند به عنوان مفسر قرآن قرار گیرند.
- به نظر می رسد در تفسیر قرآن می توان و باید از ادعیه ی مأثور از ائمه علیهم السلام استفاده شود.

کلید واژه:

تفسیر قرآن، صحیفه سجادیه، دعا، امام سجاد علیه السلام

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- مقدمه..... ۱
- ۲-۱- شرح و بیان مسئله..... ۹
- ۳-۱- اهداف..... ۹
- ۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق..... ۱۰
- ۵-۱- موارد کاربردی تحقیق..... ۱۱
- ۶-۱- روش انجام تحقیق..... ۱۱

فصل دوم: همبستگی قرآن و صحیفه سجادیه

- همبستگی قرآن و صحیفه سجادیه..... ۱۳

فصل سوم: اقتباس در صحیفه سجادیه

- ۱-۳- اقتباس..... ۳۰
- ۲-۳- اقتباس آیه: ، لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا، وَ يَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنِي..... ۳۱
- ۳-۳- اقتباس آیه: لا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْأَلُونَ..... ۳۴
- ۴-۳- اقتباس آیات: ۳۵
- لِتُجْزِيَ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ.....
- يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلِيَّ عَن مَّوْلِيَّ شَيْئًا وَ لَا هُمْ يُنصَرُونَ.....
- ۵-۳- اقتباس آیات: ۳۷

كِتَابٍ مَّرْقُومٍ

يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ

۳-۶- اقتباس آیات: ۳۹

لَا يَغْضُوبَنَّ اللَّهُ مَا أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ
خَذُوهُ فَعُوقُوهُ
ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ

۳-۷- اقتباس آیه: کل نفس معَهَا سائقٌ و شهید ۴۰

۳-۸- اقتباس آیه: رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ خَيْرَ جَزَائِكَ ۴۰

۳-۹- اقتباس آیات: ۴۱

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي

وَ قِيلَ مَنْ رَاقٍ،

۳-۱۰- اقتباس آیه: الَّذِي أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنَ، هُدًى لِلنَّاسِ، وَ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَ الْفُرْقَانِ ۴۲

۳-۱۱- اقتباس آیه: تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ۴۳

۳-۱۲- اقتباس آیات: ۴۳

الَّذِينَ يَرْتُوبُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *

وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ * أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ هُمْ لَهَا سَابِقُونَ

۳-۱۳- اقتباس آیات: ۴۵

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ،

إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ

وَ كَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا

فصل چهارم: تفسیر آیات

۴-۱- راه و رسم دعا: ۴۷

۴-۱-۱- روش دعا در صحیفه سجادیه ۴۹

۵: فوائد صلوات

۴-۱-۲- موانع انجام دعا: ۶۰

- ۶۱ ۲-۴- تفسیر آیات
- ۶۱ ۱-۲-۴- هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (دعای اول)
- ۶۵ ۲-۲-۴- الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (دعای اول)
- ۳-۲-۴- هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ
- ۷۳ عَمَلًا (دعای اول)
- ۷۷ ۴-۲-۴- إِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَ لَا يَتَسَاءَلُونَ (دعای سوم)
- ۵-۲-۴- رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَي مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (دعای سوم)
- ۷۹ (دعای سوم)
- ۸۲ ۶-۲-۴- وَ قَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَ لَا تَنْهَرْهُمَا وَ قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (دعای بیست و چهارم)
- ۶-۲-۴- مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَ آمَنْتُمْ وَ كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا (دعای سی و پنجم)
- ۹۰ ۷-۲-۴- ادْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا إِنْ رَحِمَتِ اللَّهُ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (دعای سی و نهم)
- ۹۲ ۸-۲-۴- هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَ أُخْرَى مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَ ابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَ مَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (دعای چهل و دوم)
- ۹۵ ۹-۲-۴- وَ قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنْ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ (دعای چهل و پنجم)
- ۹۹ ۱۰-۲-۴- مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ (دعاهای: بیست و چهارم، سی و یکم، چهل و دوم و چهل و هشتم)
- ۱۰۲ ۱۱-۲-۴- لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاؤُا بِمَا عَمِلُوا وَ يُجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى (دعای اول)
- ۱۰۸ ۱۲-۲-۴- لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ (دعای اول)
- ۱۱۱ ۱۳-۲-۴- وَ جَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ (دعای سوم)
- ۱۱۳ ۱۴-۲-۴- وَ الَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ لِأَخْوَانِنَا (دعای چهارم)
- ۱۱۵ ۱۵-۲-۴- كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ x وَ قِيلَ مَنْ رَاقٍ (دعای چهل و دوم)
- ۱۱۸ ۱۶-۲-۴- شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ (دعای چهل و چهارم)
- ۱۲۰ ۱۷-۲-۴- جمع بندی و نتیجه گیری
- ۱۲۳ پیوست
- ۱۲۵ منابع و مآخذ
- ۱۳۶

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

عروس حضرت قرآن نقاب آنکه در اندازد
که دارالملک ایمان را مجرد بیند از غوغا

سنائی

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين انه خير ناصر و معين
با حمد بیکران به درگاه ایزد منان و با درود و صلوات به پیشگاه امام الرحمه، قائد الخیر، مفتاح البرکه،
حضرت ختمی مرتبت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله وسلم و ابلاغ سلام و تحیت به اهل بیت آن بزرگوار
ﷺ.

قرآن کریم دریای عمیق دانش و بینش است که هر کس به اندازه ی توان خویش از آن بهره مند می شود.
شناخت قرآن و بهره گیری از معارف آن اولین و برترین اولویتهای فکری مسلمین است.

اولین مفسر قرآن کریم پیامبر ﷺ می باشد و قرآن، بیان پیامبر الهی ﷺ را تالی بیان قرآن می داند. آیات ذیل بیانگر این مطلب هستند که پیامبر ﷺ قرآن ناطق است و بیان و تبیین جزئیات بر عهده ی او می باشد:

- وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ، و ما این ذکر [قرآن] را بر تو نازل کردیم، تا آنچه به سوی مردم نازل شده است برای آنها روشن سازی و شاید اندیشه کنند! (نحل: ۴۴)

- لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا، مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می کنند. (احزاب: ۲۱)

- هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ، و کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می خواند و آنها را تزکیه می کند و به آنان کتاب (قرآن) و حکمت می آموزد هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند! (جمعه: ۲)

پس از آن حضرت ﷺ، بر اساس روایات قطعی و متواتر از رسول اکرم ﷺ، از جمله حدیث متواتر ثقلین که از طریق شیعه و سنی نقل شده است؛ عترت را کفو قرآن معرفی می کند، (برای بررسی طرق مختلف حدیث ثقلین و توضیح بیشتر آن، نک: کمالی دزفولی، ۱۳۷۴، صص ۳۱۲-۳۱۵) و با توجه به ویژگی عصمت در آنان بیان و عمل اهل بیت ﷺ نیز مانند بیان پیامبر ﷺ حجت بوده و تفسیر قرآن به حساب می آید.

ائمه ﷺ در ویژگیها و مقامات امامت هیچ تفاوتی نداشته اند و شیوه ی متفاوت آنها ناشی از تفاوت اوضاع زمانی آنها بوده است و قول و فعل و تقریر ایشان ﷺ همگی تفسیر قرآن می شود.

امام چهارم حضرت علی بن الحسین ﷺ، که پس از شهادت پدرش در عاشورای ۶۱ تا محرم سال ۹۵، به مدت ۳۴ سال امامت و هدایت جامعه را به عهده داشت نیز از این قاعده مستثنی نیست و قول و فعل و تقریر او، تفسیر قرآن به حساب می آید.

حضرت علی بن الحسین ﷺ، در دورانی می زیستند که حکومت ستمگر بنی امیه در سراسر جامعه اسلامی حاکمیت یافته بود، آداب و رسوم جاهلیت را با قدرت رواج می داد و با هر کسی که در برابر آنها می ایستاد با شدت برخورد می کرد.

حاکمان بنی امیه، صراحتاً مطلب فوق را اعلام می کردند؛ معاویه گفته بود: امر سب علی {عَلَيْهِ السَّلَامُ} آنقدر باید گسترش یابد تا کودکان با این شعار بزرگ شده و جوانان با آن پیر شوند و هیچ کس از او فضیلتی نقل نکند. (ابن ابی حدید، ۱۴۱۸، ج ۴، ص ۵۷)

بدین ترتیب در آن شرایط که حتی نهادن نام علی {عَلَيْهِ السَّلَامُ} بر فرزندان تقبیح می شد و حجاج عبد الملک را برتر و مهمتر از پیامبر ﷺ بر می شمرد، حاکمان از دین به جز پوسته ای باقی نگذاشته بودند تا بتوانند بر مردم حکومت کنند.

می توان شیوه ی امام سجاد {عَلَيْهِ السَّلَامُ} در امامت خود را شیوه ی خاص آن امام {عَلَيْهِ السَّلَامُ} دانست که نوع تبلیغ و هدایت آن حضرت {عَلَيْهِ السَّلَامُ} نیز امتیازات خود را دارد.

توضیح اینکه امام سجاد {عَلَيْهِ السَّلَامُ} شرایط دیگر ائمه {عَلَيْهِمُ السَّلَامُ} را نداشتند نه مانند حضرت علی {عَلَيْهِ السَّلَامُ} توانائی ایجاد حکومت و جنگ نظامی داشتند و نه مانند امام باقر و صادق {عَلَيْهِمُ السَّلَامُ} می توانستند بدرس و تعلیم نقش خود را ایفا کنند. امام سجاد {عَلَيْهِ السَّلَامُ} در برهه ای از زمان می زیستند که خفقان شدید حاکم بود، هیچ گونه مجالی برای امام {عَلَيْهِ السَّلَامُ} جود نداشت و حاکم وقت، یزید بن معاویه، در صدد بر اندازی پیامبر ﷺ و خاندانشان بودند امام سجاد {عَلَيْهِ السَّلَامُ} در این باره فرموده اند حال ما چون حال بنی اسرائیل در میان فرعونیان است که فقط زنان شان را زنده نگه می داشتند. (طوسی، احتجاج، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۳۱۱)

مباحثه ی امام سجاد {عَلَيْهِ السَّلَامُ} با مرد شامی این نکته را به خوبی آشکار می کند:

« وقتی امام {عَلَيْهِ السَّلَامُ} را وارد شام می کنند، یکی از پیران شام می گوید: خدا را شکر که شما را کشت و به هلاکتان رسانید و به این وسیله فتنه را قطع کرد. امام سجاد {عَلَيْهِ السَّلَامُ} می فرمایند ساکت ماندم و منطوق تو را شنیدم تو هم همانگونه که من ساکت بودم ساکت باش و منطوق مرا بشنو.

سپس می فرمایند آیا تا کنون قرآن خوانده ای؟ پیر مرد می گوید بله

آن حضرت {عَلَيْهِ السَّلَامُ} می فرماید آیا این آیه را خوانده ای « قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى، بگو: «من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی کنم جز دوست داشتن نزدیکانم [اهل بیتم]» پیر مرد می گوید بله، آن حضرت {عَلَيْهِ السَّلَامُ} می فرماید القربى ما هستیم.

آن حضرت {عَلَيْهِ السَّلَامُ} می فرماید آیا این آیه را خوانده ای: « وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ، و حق نزدیکان را پرداز، و (همچنین حق) مستمند و وامانده در راه را! » پیر مرد می گوید بله، آن حضرت {عَلَيْهِ السَّلَامُ} می فرماید ذَا الْقُرْبَى ما هستیم.

آن حضرت علیه السلام می فرماید آیا این آیه را خوانده ای: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِلذِي الْقُرْبَى وَ لِلذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ، بدانید هر گونه غنیمتی به دست آورید، یک پنجم آن برای خدا، و برای پیامبر، و برای ذی القربى و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه (از آنها) است» پیر مرد می گوید بله، آن حضرت علیه السلام می فرماید ذا القربى ما هستیم.

آن حضرت علیه السلام می فرماید آیا این آیه را خوانده ای: «نَمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً، خداوند فقط می خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد» در آن هنگام مرد شامی پس از سه بار استغفار به درگاه خداوند می گوید: روزگار درازی قرآن خواندم اما هیچگاه معانی و مفاهیم آن را درک نکرده بودم. (طوسی، احتجاج، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۳۰۷)

همانگونه که ذکر شد، دوران امامت آن حضرت علیه السلام دورانی بود که خفقان شدید حاکم بود و به عبارت دیگر اوج سرمستی بنی امیه پس از پیروزی ظاهری در واقعه ی عاشورا و اوج مظلومیت اهل بیت پیامبر علیه السلام بود و حضرت سید الساجدین علیه السلام به عنوان چهارمین امام شیعیان باید به وظیفه ی امامت خود عمل می کردند. اما بهترین وسیله در این زمان دعا بود زیرا با ادعیه در ضمن قالب گفتگو با خدا یا طلب نیاز به درگاه او، اساسی ترین معارف مورد نیاز در آن برهه ی تاریخی را برای مردم بیان می کردند.

آثار بجای مانده از حضرت سیدالساجدین علیه السلام به دودسته ی کلی احادیث و ادعیه تقسیم می شود:

۱- احادیث آن حضرت علیه السلام که شامل رساله ی حقوق و دیگر احادیث آن حضرت علیه السلام می شود.

رساله ی حقوق رساله ای است که امام سجاد علیه السلام به بعضی از یارانش نوشته است. صدوق رحمه الله در خصال در باب «أَبْوَابُ الْخَمْسِينَ وَ مَا فَوْقَهُ» آن را با سند معتبر از ابو حمزه ی ثمالی نقل کرده و گوید: «هَذِهِ رِسَالَةٌ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى بَعْضِ إِخْوَانِهِ اعْلَمُ أَنَّ لِلَّهِ...» (صدوق، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۵۶۵)

این رساله جمعاً پنجاه حق است: حق بزرگ خدا، حق نفس انسان، حق زبان، حق گوش، حق چشم، حق پاهای، حق دست، حق شکم، حق فرج و حق نماز، حق حج، حق روزه، حق صدقه، حق قربانی، حق پیشوایان، حق استاد، حق رعیت، حق رهبر، حق رحم، حق پدر، حق فرزند،...

۲- ادعیه ی آن حضرت علیه السلام

در شرایط خفقان آن برهه، امام سجاد علیه السلام از ابزار دعا برای تبیین عقاید دینی استفاده می کنند و به دلیل این اصل است که مجموعه دعا های آن حضرت از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

از آن حضرت علیه السلام ادعیه‌ی فراوانی رسیده است که بخشی از آن در صحیفه سجادیه آمده است. دعاهای دیگری نیز از آن حضرت علیه السلام به جای مانده است، مانند دعای ابو حمزه ثمالی، مناجات خمسہ عشره و زیارت امین الله که در کتاب مفاتیح الجنان شیخ عباس قمی آمده است.

از صحیفه سجادیه نسخه‌های متفاوتی در دسترس است:

مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب الذریعه الی تصانیف الشیعه شش نسخه را ذکر کرده است که عبارتند از:

۱- صحیفه‌ای که به اخت القرآن، انجیل اهل بیت، زبور آل محمد معروف است و به آن صحیفه‌ی کامله نیز گفته می‌شود و بر آن شرح‌های زیادی نوشته شده است.

۲- صحیفه‌ای که شیخ محدث حر عاملی صاحب وسائل، آن را جمع کرده است.

۳- صحیفه‌ای که میرزا عبدالله بن میرزا عیسی بن محمد صالح تبریزی اصفهانی معروف به افندی با عنوان «الدرر المنظومه المأثوره» جمع کرده است و در آن از نظم صحیفه‌ی شیخ حر عاملی انتقاد کرده است.

۴- صحیفه‌ای که حاج میرزا حسین بن مولی محمد تقی بن میرزا علی محمد نوری جمع کرده است. شیخ نوری در این صحیفه هفتاد و هفت دعائی که در صحیفه‌های مذکور جمع آوری نشده بود را جمع آوری کرده است.

۵- صحیفه‌ای که توسط محسن بن عبدالکریم بن علی بن محمد امین حسینی عاملی جمع آوری شده است و شامل صحیفه‌ی سوم و چهارم است که در آن مقداری از آن دو صحیفه را کم کرده است و مقداری بر آنها افزوده است.

۶- صحیفه‌ای که توسط شیخ محمد صالح بن میرزا فضل الله مازندرانی حائری جمع آوری شده است.

تهرانی، ۱۳۸۷، ج ۱۴، صص ۱۸-۲۱)

قابل ذکر است که مجموعه احادیث و ادعیه‌ی آن امام علیه السلام اخیراً توسط استاد عزیزالله عطاردی گردآوری و چاپ شده است.

آن بخش از دعاهای آن حضرت که مبنای این پژوهش است، صحیفه سجادیه مشهوره است که شامل پنجاه و چهار دعا است و در بین علماء و بزرگان به انجیل اهل بیت و زبور آل محمد علیه السلام ملقب گردیده است. (لقب «زبور آل محمد صلی الله علیه و آله» توسط ابن شهر آشوب، در معالم العلماء، صفحه ۱۶۰ داده

شده و لقب «انجیل اهل بیت علیهم السلام» را امیر ماجد حسینی دشتکی، در اجازه‌ای که به محمد شفیع دشتی، برای نقل صحیفه در سال ۱۰۸۷ داده، بیان کرده است. (مجلسی، بی تا، ج ۱۱۰، ص ۹۵).
 علامه مجلسی رحمته در مورد علت تسمیه صحیفه سجّادیه به زبور آل محمد صلی الله علیه و آله و انجیل اهل بیت علیهم السلام می‌فرماید:

«همان‌گونه که خداوند این دو کتاب را بر زبان حضرت داوود و حضرت عیسی علیهما السلام جاری ساخت، صحیفه را نیز بر زبان حضرت امام سجّاد علیه السلام جاری فرمود.» (مجلسی، بی تا، ج ۱۱۰، ص ۶۱).
 صحیفه مشهوره دارای ترجمه‌ها و شرح‌های زیادی است. مرحوم علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب «الذریعه الی تصانیف الشیعه»، به بیش از شصت شرح صحیفه سجّادیه اشاره دارد که خود دیده و یا یقین به وجود آن داشته است. (تهرانی، ۱۳۸۷، ج ۱۳، ص ۳۴۵ تا ۳۵۹) آقای حسینی جلالی، در مقدمه‌ی صحیفه‌ی سجّادیه به تنظیم سال شمار صحیفه پرداخته و در آن به پنجاه و سه شرح اشاره دارند. (حسینی جلالی، ۱۳۸۰، ص ۶۶ - ۳۴) همچنین در کتاب «کتابنامه‌ی صحیفه سجّادیه»، و کتاب «نسخه‌های خطی، شروح و ترجمه‌های صحیفه سجّادیه» به شروح و ترجمه‌هایی اشاره کرده‌اند.

از دیگر مطالب پیرامون صحیفه سجّادیه بحث سند و راه‌های انتساب آن به حضرت سجّاد علیه السلام است. علامه مجلسی درباره طرق روایت صحیفه پس از ذکر اسناد خود از صحیفه، می‌فرماید: «طریق روایت صحیفه افزون بر هزاران طریق است.» (مجلسی، بی تا، ج ۱۱۰، ص ۴۷).
 پس از آن می‌نویسد:

«روایات صحیفه بیش از آن است که به شمارش آید.» (همان، ج ۱۱۰، ص ۵۹).

آنگاه می‌نویسد:

«هیچ شکی نیست که صحیفه سجّادیه از سیدالسّاجدین علیه السلام است. چرا که از نظر سند همانند قرآن مجید می‌باشد. (و از طریق زبیدی نیز به تواتر نقل شده است.) و از حیث عبارت نیز همانند قرآن مجید در نهایت فصاحت می‌باشد و از جهت احاطه بر علوم الهیه نیز، بسیار بر اهل معرفت واضح است.» (همان، ج ۱۱۰، ص ۵۹).

ابن شهر آشوب مازندرانی در مورد فصاحت صحیفه سجّادیه می‌نویسد: در بصره نزد دانشمند زبان آوری سخن از فصاحت صحیفه کامله شد، او گفت: از من فرا گیرید تا بر شما "مانند آن را" املاء کنم، و قلم بدست

گرفت (تا مانند آن را بنویسد) اما سر به زیر افکند و سر بلند نکرد تا مرد. (ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۱۳۷)

در بیان اهمیت ویژه ی دعاهای امام سجاد علیه السلام و علت پرداختن به ادعیه ی ماثور، صحیفه ی سجادیه می توان گفت:

اگر چه ظاهر دعاهای حضرت سیدالساجدین علیه السلام، همان معرفت خدا و عبادت او است، اما با توجه به مطالبی که وجود داشت مردم می توانستند از لابه لای این تعبیرات با مفاهیم سیاسی، اعتقادی و ... امام سجاد علیه السلام آشنا شوند.

به عنوان مثال روزی حضرت سیدالساجدین علیه السلام در مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله بود که شنید مردی خدا را به بندگانش تشبیه می کند. آن جناب از سخن وی به هراس افتاد و به خود لرزید و برخواست به نزد قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و آنجا ایستاد ه صدای خویش بلند کرد و با پروردگار خویش به مناجات پرداخت و در مناجات با خدا فرمود:

« بار خدایا قدرت تو آشکار گشته ولی هیئت جلال تو پدیدار نگشته از اینرو تو را نشناخته و به اندازه ات گیرند و بدانچه تو آن چنان نیستی تو را شبیه سازند. بار خدایا همانا من از کسانی که تو را به همانند ساختن می جویند بیزارم
بار خدایا چیزی همانند تو نیست و تو را درک نموده اند. پس ان نعمتی که در وجود ایشان هویدا است همان راهنمای آنان است به سویت اگر تو را بشناسند.
میان بندگانت و تو از اینکه به شناسائی تو رسند فاصله ی بسیار است، و اینان تو را با آفریده ات برابر دانسته از این رو تو را نشناخته و بر خی از آیات و نشانه هایت را پروردگار خود دانسته و بدان تو را وصف کرده اند.
پس ای خدای من تو برتری از آن چه تشبیه کنندگانت بدان توصیف می کنند». (مفید، ۱۳۶۸، ص ۴۱۳)

بدین ترتیب وظیفه ی الهی خود را در تبیین حق و اصلاح عقیده ی مردم انجام دادند.

یکی دیگر از مطالب مورد نظر امام سجاد علیه السلام، مقابله با بنی امیه و هدف آنان که بر اندازی پیامبر صلی الله علیه و آله و خاندانشان می باشد.

امام سجاده علیه السلام با شیوه ای متناسب با مسائل روز به مقابله با توطئه ی آنان پرداخت و در خلال دعاهایی همچون دعای ۴۷ فرآز ۴۳، امامت به حق خود و آل پیامبر علیهم السلام را مطرح نمود. آن امام علیه السلام، فراوان در دعاهای خود بر پیامبر و آل او علیهم السلام درود می فرستند که با این عمل اهداف زیر را تعقیب می نمودند:

۱- جلوگیری از فراموش شدن نام پیامبر علیه السلام.

۱- بیان و تبیین جایگاه والای آن.

۳- ارائه ی خط مشی صحیح اسلام که در حقیقت نفی بنی امیه بود.

۴- دادن روحیه به شیعیان .

و مفاهیم بسیاری دیگر که در این میراث گران بهای بر جای مانده از چهارمین پیشوای معصوم شیعیان امام علی بن الحسین علیه السلام است.

این پژوهش در راستای بررسی نقش صحیفه ی سجادیه در تفسیر قرآن انجام شده است و برای رسیدن به این هدف چنین تنظیم و تبویب یافته است:

الف- فصل اول: کلیات

ب- فصل دوم: همبستگی قرآن و صحیفه سجادیه

ج- فصل سوم: اقتباس در صحیفه ی سجادیه

د- فصل چهارم:

بخش اول: راه و رسم دعا

بخش دوم: تفسیر آیات

در اینجا ذکر چند نکته لازم است:

۱- به منظور تبیین همبستگی قرآن و صحیفه ی سجادیه که در فصل دوم مطرح شده است، برای آنکه در آن به تک تک دعاهای صحیفه پرداخته شود بخش بسیار عظیمی را شامل می شد و بدین جهت به تبیین یک دعا بسنده شده است. دیگر دعاهای صحیفه سجادیه نیز به همان صورت دعای اول با قرآن همبستگی دارد.

۲- فصل چهارم که فصل تفسیر آیات است به بررسی آیاتی که در صحیفه سجادیه تفسیر شده است پرداخته شده، اما آنچه که مورد توجه است این است که مجموعه ی صحیفه سجادیه به عنوان یک کتاب دعای ماثور از امام سجاده علیه السلام مفسر کیفیت و چگونگی دعاست و به این ترتیب این مجموعه ی دعا مفسر روش آیات دعاست

و این خود یکی از موارد تفسیری است. لذا بخش اول این فصل بصورت مستقل به بررسی و تبیین چگونگی دعا کردن تحت عنوان «راه رسم دعا» اختصاص یافته است.

۳- آیاتی که در بخشهای اقتباس در صحیفه سجادیه و تفسیر آیات به تفسیر آنها پرداخته شده است، از تفاسیر نرم افزار جامع تفاسیر نور (نسخه ی ۲) می باشد لذا هر جا عبارت اکثر تفاسیر و یا همه ی تفاسیر آمده است منظور اکثر یا همه ی تفاسیر لوح فشرده ی مذکور می باشد.

۴- ترجمه ی آیات، از ترجمه ی آقای مکارم شیرازی است اما آنچه که غیر از ترجمه ی آقای مکارم شیرازی است در پاورقی به آن اشاره شده است.

۵- ترجمه ی فرازهای صحیفه سجادیه از ترجمه ی حسین استاد ولی می باشد

... و ما توفیقی إلا بالله علیه توکلت وإلیه أنیب

۱- ۲- شرح و بیان مسئله

از آنجا که خداوند متعال در قرآن کریم به ایجاز و اختصار سخن گفته است، این کلام نیاز به تبیین و تفسیر دارد. در ابتدا این مهم به عهده ی پیامبر ﷺ گذاشته شده است، «و أنزلنا إلیک الذکر لتبین للناس» (نحل: ۴۴) و پس از پیامبر به عهده ی معصومین (علیهم السلام) است. هر یک از این امامان دارای شرایط زمانی خاص خود بوده اند که با توجه به آن شرایط قرآن را تفسیر و تبلیغ می کردند؛ امام سجاد (علیه السلام) در دوران ۳۴ ساله امامت خود بیشتر به ترویج معارف قرآن در قالب ادعیه پرداخته اند.

در این تحقیق نخست آیاتی از قرآن بررسی می شود که عین متن یا بخشی از آن در صحیفه سجادیه آمده است سپس عباراتی که به گونه ای مرتبط با آیات قرآن است بررسی شده و سرانجام با تجزیه و تحلیل یافته ها به بررسی نقش صحیفه سجادیه در تفسیر قرآن مجید پرداخته می شود.

۱- ۳- اهداف و پرسش های تحقیق:

۳-۱- نقش صحیفه سجادیه در تفسیر قرآن.

۳-۲- آیا دعاهای صحیفه سجادیه می تواند مفسر قرآن باشد؟

۳-۴- معارف تفسیری صحیفه به چه میزان است

۱-۴- اهمیت و ارزش تحقیق:

تصور غالب این است که دعا فقط وسیله ای برای رسیدن به خواسته ها و حل مشکلات است، در حالی که دعاهای ائمه علیهم السلام فرازهای معرفتی عمیق و مهم دارند. و با بررسی ادعیه می توانیم به معارف بلندی دست یابیم؛ از سویی شیعه، ائمه را همان گونه که در حدیث متواتر ثقلین تصریح شده است متین قرآن و راه عدم گمراهی در فهم می داند و سنت معصومین علیهم السلام را تالی تلو قرآن شمرده و آن را مبین و مفسر قرآن می داند. بخشی از سنت را احادیث و گفته های ائمه معصومین علیهم السلام تشکیل می دهد و می توان گفت از شیواترین بیانات ایشان دعا های آن بزرگواران است، چرا که در حقیقت دعای معصوم، گفتگوی معصوم با خداست. و در عین حال بیان نیازهای عالی انسانی می باشد و به تعبیر حضرت امام خمینی (ره) ادعیه، قرآن صاعد است. (امام خمینی، ۱۳۶۸، ص ۸)

ارزش و اهمیت این پژوهش از چند جهت است:

- ۱- در این تحقیق بیان می شود امام سجاد علیه السلام، که همچون ائمه ی دیگر دارای شان و مقام تفسیر قرآن است به مقتضای شرایط زمانی خود این مهم را در قالب دعا عملی نموده است.
- ۲- اندیشمندان شیعی درباره صحیفه سجادیه تحقیقات زیادی در قالب شرح و ترجمه نگاشته اند و میراث علمی گران بهایی به یادگار گذاشته اند؛ ولی اکثر این مطالعات بر اساس دقت های ادبی و شرح و توضیح واژه ها در عرصه های مختلف صورت گرفته است، نظیر شرح "ریاض السالکین"، اثر سید علیخان شیرازی"، که در هفت جلد نگاشته شده است و یا "شرح لوامع الانوار العرشیه، اثر محمد باقر موسوی"، که در پنج جلد نگاشته شده است و آن دو، از شرح های معتبر و مهم صحیفه به شمار می آید اما در آنها کم تر به تجزیه و تحلیل از یک زاویه مانند اخلاقی، اجتماعی، تفسیری و ... پرداخته شده است.
- علاوه بر مطالب فوق نیازهای فعلی جوامع شیعی در برخورداری از نکات تفسیری که در ادعیه وجود دارد، ضرورت بررسی ادعیه را از این منظر که ادعیه می تواند مفسر قرآن باشد را مشخص می سازد.
- ۳- ارتباط عمیق و ریشه دار قرآن و عترت بیش از پیش آشکار می گردد.
- ۴- از جمله ارزش های عملی آن اینکه توجه و عنایت استفاده کنندگان این تحقیق نسبت به دعا به عنوان یک متن علمی، تربیتی فزونی می یابد.